

ԲԻԵՐՆՍՈՆԻ ԵՒ ԻԲՍԷՆԻ ՎԵՐՁԻՆ ԴՐԱՄԱՆԵՐԸ

Նորվեգիական գրականության պարծանքը. — Բիերնսոնի միստիքական գրաման. — «Ueber unsere Kraft» (Մեր ուժից վեր է) Բերլինում. — Իբսէն և նրա վերջին գրաման — «Wenn wir Toten erwachen» — (Եթէ մենք լարութիւն առնենք):

Իբսէն և Բիերնսոն — ահա երկու պատկանելի անուններ, որոնք վաղուց արդէն ծանօթ են նաև ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհին:

Թէև դրանք երկուսն էլ միևնոյն հայրենիքի զաւակներ են, երկուսն էլ սնուել ու կրթուել են միևնոյն ժամանակում (Իբսէնը 73 տարեկան, իսկ Բիերնսոնը 69), միևնոյն հասարակութեան միջնորդութեամբ, բայց նրանց համոզմունքներն ու արծարծած մտքերը տարբեր են:

Բիերնսոնը մի անվախ քաղաքական գործիչ է լիբերալ — դիմոկրատիական ուղղութեամբ, նա իր գրչի ոյժը փորձել է գրական բոլոր ասպարէզներում: Նա գրել է և քաղաքական յօդուածներ, և մանրավէպեր, և բանաստեղծութիւններ, և դրամաներ: Բայց բոլոր այդ գրուածքներում էլ նա մնացել է միևնոյն քաջարի հեղինակը, միևնոյն շնորհալի բեալիստը:

Բայց Բիերնսոնի ամբողջ տաղանդը պատկերացնելը, նրա բոլոր երկերի մասին մանրամասն խօսելը մեզ շատ հեռու կը տանէր: Ուստի բաւականանա՞նք միայն նրա նշանաւոր «Ueber unsere Kraft» գրամայով, որ այնքան համակրանք գրաւեց Բերլինում: Դրաման բազկացած է երկու մասից:

Առաջին մասում *) զլխաւոր հերոսն է պատուր Զանգը: Նա ունի հաստատուն կամք, բարի սիրտ և անյողդողդ հաւատ: Առօրեայ կեանքի ընթացիկ երևոյթները սակաւ են գրաւում նրան: Նա ձգտում է դէպի բարձրն ու անհասանելին, դէպի հրաշքն ու գերբնականը:

*) Դա բազկացած է 2 գործողութիւնից:

Ժողովուրդը յարգում է նրան և նոյն իսկ հաւատում, որ նրա մէջ կայ մի ինչ-որ արտասովոր ոյժ, որ այնքան զարմանալի երևոյթներ է առաջացնում, այնքան հրաշքներ է կատարում...

Շրջակայ գիւղերից, հեռու վայրերից գալիս են բազմաթիւ հաւատացողներ նրան տեսնելու, նրա հրաշագործութեանն ականատես լինելու:

Միմիայն իր աղօթքի ուժով նա շատերին է բժշկել, շատերին է այս կամ այն տառապանքից ազատել...

Այժմ էլ նա ուզում է բժշկել իր անդամալոյծ կնոջը, որ երկար տարիներ տանջւում է ծանր ցաւերից ու անքնութիւնից...

Այո, ուզում է Զանգը, բայց իր խոր հաւատից կուրացած բոլորովին հաշիւ չի տալիս, թէ արդեօք հնարաւոր է այդպիսի մի մեծ հրաշք, արդեօք նա ունի բաւական ոյժ դրա համար: Նա կարծում է, որ եթէ կինն էլ հաւատայ, եթէ երկու երեխաներն էլ (Էլիաս և Բահիլ) նրա հետ աղօթեն, այն ժամանակ տենչանքը կ'իրականանայ և թշուառ կլարան ընդ միշտ կ'ազատուի դառն տանջանքից:

Բայց, աւանդ, երեխաները վաղուց արդէն կորցրել են իրանց մանկական հաւատը, այն հաւատը, որ ներշնչել էր Զանգը թէ խօսքով և թէ գործով: Այժմ այդ հաւատի փոխարէն արմատացել է կասկածն ու երկմտութիւնը:

— Ի՞նչ է քրիստոնէութիւնը, հարցնում է Էլիասը հօրից. ո՞ր են իսկական քրիստոնեաները, այն քրիստոնեաները, որոնք ճշտօրէն ըմբռնել են Յիսուսի վարդապետութիւնը և ամենայն ջանք ու եռանդով հետևում են նրան: Չը կան... Կայ միայն մի հաւատացող, միայն մի ճշմարիտ քրիստոնեայ... Այդ էլ դու ես...

Սրտի դառն կակիծով լսում է Զանգը իր զաւակների կարծիքները հաւատի և կրօնի, կեանքի և իրականութեան մասին և վերջը վճռում է միայնակ գործել հրաշքը...

Ահա նա կանգնած է եկեղեցում, ահա լսում է նրա ջերմաւանդ աղօթքը... Ո՛րքան հաւատ, որքան զգացմունք կայ նրա մէջ: Կրօնական երգի ձայնը հասնում է կլարայի ականջին և անուշ քուն բերում նրա աչերին: Հիւանդը քնած է մանկական հանդիստ քնով, իսկ Զանգը միայնակ աղօթում է ու երգում աւելի զգացուած, աւելի յուզուած...

Յանկարծ լսում է որոտ, դղրդսց. հսկայ ժայռի ահագին բեկորները թափւում են եկեղեցու վրայ, բայց նա մնում է կանգուն, իր յարկի տակ անվնաս պահելով աղօթող պատարին:

Ժողովրդի բազմութիւնը հաւաքւում է եկեղեցու բակում. աղմուկ է տիրում ամենուրեք, բայց Զանգը դեռ աղօթում է, Կլարան դեռ քնած է իր անուշ քնով...

Այդ միջոցին Զանգի բնակարանում հաւաքւում են բազմաթիւ հոգեւորականներ, որոնք միսիոնարական համագումարից վերադառնալով, եկել են անձամբ տեսնելու կատարուած հրաշքը: Նրանց խօսակցութիւնը տալիս է հոգեւորական դասակարգի ճշգրիտ պատկերը...

Այդտեղ ի միջի այլոց պատուր Բրատտ խոստովանում է իր թերահաւատութիւնը, յայտնում է, որ հոգեւորականներից չափերն իրանք էլ չեն հաւատում ինչ որ քարոզում են, և վերջապէս հրաժարւում է իր կոչումից, ասելով՝

— Կրօնն այլ ևս չի կարող մարդկութեան միակ իդէալը լինել: Մարդ կարող է ապրել և մեռնել իր հայրենիքի, ընտանիքի և համոզմունքի համար...

Բայց ահա և հրաշքի վերջաբանը... Հեռուից լսում է եկեղեցու զանգակի զօղանջին, ներդաշնակօրէն հնչում է՝

Ալէլուիա, Ալէլուիա,

Ալէլուիա, Ալէլուիա...

Հոգեւորականները ծունգ են չորում և ձայնակցում երգեցողութեանը: Այդ միջոցին երևում է Զանգը, իսկ միւս կողմից բացւում է անդամալոյծի սենեակի դուռը և Կլարան սպիտակ շորերը հաղին, ահագին բազմութեամբ չրջապատուած կամացուկ քայլում է դէպի առաջ...

Նա փաթաթւում է Զանգի վզովը և մրմնջում.

— Դու անդնահատելի... դու իմ սիրելի...

Սակայն բառերը սառում են նրա չրթունքներին և անշնչացած դիակը գետին է փռւում:

— Բայց ես այդպէս չէի կարծում...

Շնչւում է Զանգը և խոնարհւում Կլարայի չնչառութեանն ականջ դնելու:

Այդ բոպէին ինքն էլ կաթուածահար է լինում, իսկ եկեղեցու զանգակը դեռ զօղանջում է այնպէս ողբաձայն...

Ահա այդպիսի ցաւալի վախճան է ունենում Զանգի ձրգտումը դէպի գերբնականը, դէպի «ոյժից վերը»:

Սակայն դրանով դեռ չէ վերջանում այդ կորստաբեր ձրգտումը: Դրամայի երկրորդ մասում հանդէս է գալիս արդէն հասուն երիտասարդ դարձած Էլիասը, որպէս զի շարունակէ հօր սկսածը: Բայց Էլիասը հաւատի ու կրօնական ջերմեռանդութեան մէջ չի որոնում հարցի լուծումը: Նա համեմատաբար աւելի գործնական հոտառութիւն ունի, աւելի լաւ է ճանաչում

հասարակական չարիքի պատճառը, ուստի և աւելի կօնկրեա
ասպարէզ է ընտրում իր գործունէութեան համար:

Նա իր ամբողջ էութեամբ նուիրուում է ժողովրդի գործին
և ամենայն ջանք ու եռանդով աշխատում է թեթևացնել թըշ-
ուառների ծանր վիճակը:

Դրանք ապրում են չորացած գետի խորխորատում, ուր
ոչ պայծառ արևի ճառագայթներն են թափանցում և ոչ էլ
թարմ ու ազատ օդ է շարժուում:

Դրանք դառն քրտինք թափելով, ամբողջ օրը աշխատում
են խոնաւ ու մութ հանքերում, բայց այնու ամենայնիւ չեն
կարողանում իրանց համար մի տանելի կեանք ստեղծել, կա-
րիքի ճանկերից գէթ մասամբ ազատուել: Եւ ինչպէս կարողա-
նան, երբ իրանց աշխատանքի տէրը չեն, երբ նրանք քրտինք
են թափում, իսկ արդիւնքը վայելում են խորխորատի վերևում,
հարուստ քաղաքամասում ապրող կապիտալիստներն ու մանր
բուրժուաները:

Հետզհետէ սաստկանում է ժողովրդի թշուառութիւնը,
աւելի յաճախ են կրկնւում դժբախտ դէպքերը թէ հանքերում
և թէ առօրեայ կեանքում...

Վերջապէս չքաւորները վճռում են գործադուլ անել և
կապիտալիստներից պահանջել անհրաժեշտ բարենորոգումներ:
Ահա այդ բողոքող տարրի առաջնորդն է դառնում Էլիասը, ըն-
կերակից ունենալով նախկին պաստոր Բրատտին:

Էլիասն իր տեմպերամենտին յատուկ ոգևորութեամբ անձ-
նատուր է լինում այդ գործին: Նա մի կողմից իր ճառերով
գրգռում, նոր ոյժ է ներշնչում բողոքողներին, իսկ միւս կող-
մից նիւթական օգնութիւն է հասցնում նրանց: Այդպէս անց-
նում են երկար ու ձիգ օրեր, բայց կապիտալիստները ոչ միայն
զիջումներ չեն անում, այլ ընդհակառակը վճռում են աւելի
խիստ միջոցներ ձեռք առնել ըմբոստներին ճնշելու և աւելի կե-
ղքելու համար:

Չքաւորները պատգամաւորութիւն են ուղարկում յայտնի
գործարանատէր Հօդլէրի մօտ, բայց վերջինս հեղինակելով է ըն-
դունում պատգամաւորներին և դատարկաձեռն ճանապարհ
գցում...

Բողոքողները հետզհետէ ընկճւում են յուսահատութիւնից:
Այլ ևս նրանց վրայ չէ ազդում Էլիասի խօսքը, մանաւանդ որ
վերջինս արդէն ծախսել է իր ամբողջ ունեցածը և անկարող
է նպաստ տալ կարօտեալներին:

Չը նայելով բոլոր այդ խոչընդոտներին, Էլիասը չէ յուսա-
հատում և վճռում է մինչև վերջը տանել իր սկսած գործը: Իր

փայփայած գաղափարն իրագործելու, կեղեքուած ժողովրդի թշուառութիւնը թեթևացնելու համար նա զոհեց իր ժամանակը, հանգստութիւնը, ամբողջ հարստութիւնը, այժմ էլ ուզում է զոհել կեանքը...

—Եթէ մարդիկ քարացրել են սրտները, թշուառների վիշտը չը զգալու համար, ասում է նա, եթէ նրանք փակում են իրանց աչքերը, չարիքն ու անարդարութիւնը չը տեսնելու համար, այն ժամանակ անհրաժեշտ է ծայրայեղ անճնադոհութիւն, նահատակութիւն, որպէս զի բթացած ջղերը ցնցուեն և զգան...

Նա կաշառում է մի գնչուհու, որի միջոցով մի գաղտնի անցք է պատրաստում Հօգլէրի ամրոցի տակ, այդտեղ մեծ քանակութեամբ դինամիտ է դնում և վերջը ծպտեալ շորերով մտնում է ամրոցն իբրև ծառայ:

Որոշեալ օրը բոլոր կապիտալիստները հաւաքւում են Հօգլէրի մօտ (ամրոցում) գործադուլի մասին խորհրդակցելու և չքաւորներին ճնշելու միջոցներ մտածելու:

Դա մի բնորոշ ժողով է, որտեղ բոլո՞ւն համակրանքի են արժանանում ամենածայրայեղ բուրժուական մտքերը: Բոլոր ճառախօսները շեշտում են, որ կապիտալիստներն են պետութեան հիմքը, ժողովրդի ամենալաւ մասը, կապիտալիստներն են քաղաքակրթութեան ղեկավարը, արդիւնագործութեան զարգացնողը և այլն և այլն...

Միայն մէկն է հասարակ ժողովրդի օգտին խօսում, բայց նա էլ ժողովականների ծաղր ու ծանակի առարկան է դառնում, և հեռանում է, ժողովը կիսատ թողնելով:

Վերջապէս Հօգլէրը փակում է ժողովը և նշան է տալիս խրախճանքն սկսելու. փառւում են գոյնզգոյն կրակները, հնչում է երաժշտութիւնը, ամեն կողմից լսւում է բերկրանք ու քրքրելք...

Բայց ի՞նչ սարսափ... Յանկարծ լուր է տարածւում, թէ բոլոր դռները փակ են և չուտով ամրոցը դինամիտի պայթուից օդը պիտի ցնդի: Խրախճանքը խանգարւում է: Ուրախութեան ձայները փոխարինւում են յուսահատութեան, հառաչանքի բացականչութիւններով: Սկսւում է բարեկրնեան խառնաշփոթութիւն: Սարսափահար եղած ժողովականներից մէկը խելագարի նման լուսամուտից դուրս է ցատկում, միւսներն այս ու այն կողմ են ընկնում և վերջապէս բացատրութիւն են պահանջում խորհրդաւոր ծառայից:

Համարձակ առաջ է շարժւում էլիսաք և ասում.

—Ես եմ այս բոլորի հեղինակը... Ձեզանից ոչ ոք կենդանի դուրս զալու չէ այս ամրոցից...

Այդ բոլորէին լսւում է ատրճանակի պայթիւն և գնդակահար եղած էլիասը գետին է փռւում «Բահիլ, Բահիլ...» կանչելով:

Բայց էլիասի մահը չի վերացնում օրհասը: Մի բոլորէ ևս շարունակւում է ճգնաժամը. վերջապէս լսւում է որոտընդոտ աղմուկ—ամբողջ ամրոցը քար ու քանդ է լինում, իր փլատակների տակ թողնելով անողոք կապիտալիստներին:

Դրամայի վերջին—չորրորդ գործողութիւնը ամբողջապէս լի է միատիցիզմով: Սկզբում բնւոր ներկայացնում է երբեք բանգ ծաղիկներով մի տարածութիւն: Յետոյ ծաղիկները կամացուկ անհետանում են և նրանց տեղ բացւում է մի ծառախիտ պարտէզ:

Այստեղ նստարանի վրայ նստած է սևազգեստ Բահիլը: Նա ողբում է իր եղբօր—էլիասի մահը:

—էլի...աս, էլի...աս... մերթ ընդ մերթ մրմնջում է նա. հրքան խորը վիշտ կայ այդ մի հատիկ բոռի մէջ...

Արտասուքի կաթիլներն անվերջ քամւում են աչքերից: Ոչ ոք չի կարողանում մխիթարել նրան. բայց ահա գալիս են մարմնացած յոսն ու հաւատը մանուկ կրէդոյի և դեռահաս կոյս Սպերայի կերպարանքով և Բահիլի սիրտը քիչ սփոփանք է գրտնում: Նա խոստովանում է, որ էլիասի մահն իզուր չէր, որ նրա փայփայած դադափարն իրագործուելու է...

Այդ հաւատը նրա մէջ աւելի է ամրանում, երբ կրէդօն ու Սպերան արծարծում են մանչեստերական *) ողով ներշնչուած մտքեր, թէ ապագայում չարիքն ինքն ըստ ինքեան պիտի վերանայ, թէ շատ նորանոր գիւտեր պիտի լինին, որոնք կը թեթևացնեն ու կը բարւոքեն բանուորական զրութիւնը և այլն...

Այդպէս ուրեմն դրամայի թէ առաջին և թէ երկրորդ մասում ներքին մղիչ ոյժն է «ձգտում դէպի ուժից վեր գործեր»...

Առաջին մասում պատուր Զանգն է զոհ գնում այդ ձրգտմանը, աշխատելով իր ջերմեռանդութեամբ հաւատ վերականգնել, իր հրաշագործութեամբ անդամալոյծին բժշկել:

Իսկ երկրորդ մասում զոհը էնտուզիաստ էլիասն է, որ զինամիտի ուժով ուզում է ոչնչացնել այն մեծ չարիքը, որ ամբողջ դարերի ընթացքում է հոգի ու մարմին ստացել, որ մի

*) Այդ անունով կոչւում է տնտեսական այն ուղղութիւնը, որ կատարեալ ազատութիւն—laisser-faire—է քարոզում ոչ միայն ներքին ու արտաքին առևտրի, այլ և իւրաքանչիւր տնտեսական ձեռնարկութեան մէջ:

շարք տնտեսական ու սոցիալական պատճառների արդիւնք է կազմում:

Սակայն ուշադրութեան արժանին այդ իդէան չէ, այլ այն ճշգրիտ պատկերները, որոնք բնորոշում են ժամանակակից կեանքի զանազան հոսանքները, դասակարգային առանձնայատկութիւնները և ընդհանրապէս սոցիալական հարցի լաւ ու վատ կողմերը: Իբրև օրինակ բաւական է յիշել հոգեորականների խօսակցութիւնը I մասում, չքաւորների ժողովը, Էլիասի ու Բրատտի ճառերը, պատգամաւորների ու Հօգլէրի խօսակցութիւնը, կապիտալիստների ժողովը և այլն:

Դրանցից պարզ երևում է, որ գրուածքի հեղինակն ունի ոչ միայն գրամատուրգի շնորք այլ և ընթացիկ կեանքը դիտելու և վերլուծելու ընդունակութիւն:

Ընդհանուր առմամբ զրամայի երկրորդ մասն աւելի ցընցող տպաւորութիւն է թողնում, քան թէ նոյն իսկ Հաուստմանի հոշակաւոր «Ձուլիակները», թէև ներքին ոյժի կողմից տարբերւում է նրանից:

Ահա այդ ցնցող տպաւորութեանը պէտք է վերագրել այն մեծ աջողութիւնը, որ դեռ վայելում է «Ueber unsere Kraft» զրաման Բերլինում:

Բոլորովին այլ դրույմ է կրում Իբսէնի տաղանդը: Ո՛չ թէ իրականութիւնը, այլ իդէան—տենդենցիան է նրա գրուածքներում թաղաւորողը, ո՛չ թէ դասակարգային կամ կուսակցական ձգտումները, այլ ժամանակի ամբողջ ոգին է նրան զբաղեցնողը: Նա կանգ է առնում անհատի, նրա հոգեբանական ելիէջների ու ձգտումների վրայ, բայց այդ ամենը չըջապատում է հասարակական մթնոլորտով: Նրա հերոսներն առանց մի որ և է կոմպրոմիսի գիմում են միշտ դէպի անպայման ճշմարտութիւնը...

Ընդհանուր առմամբ Իբսէնի տաղանդը կարելի է նմանեցնել այն խորհրդաւոր նաւին, որ ճանապարհորդներին տանում է մի իդէալական, մի երանաւէտ աշխարհ, ուր սփռուած են աշխարհային բոլոր փառքերը, ուր թագաւորում է միայն արդարն ու ճշմարիտը, լաւն ու բարին: Բայց հէնց որ մարդիկ ոտ են դնում այդ երկիրը, իսկոյն զրկւում են կեանքից: Այդ վիճակին են արժանանում Իբսէնի հերոսները: Նրանք իրանց անհատական ներքին ձգտումներով դիմում են դէպի բարձրը, դէպի ճշմարտութիւնը, բայց որոշ աստիճանին հասնելուն պէս զո՛հ են գնում մի որ և է հակառակ ոյժի:

Վաղաժամ վիշտն ու որբացած վիճակը խորը հետքեր են

թողել իրանի հոգեկան կազմի վրայ. նա ունի մոայլ ու սակաւասոս բնաւորութիւն և սիրում է միայնակութիւն: Այդ մոայլ միայնակութեան մէջ է զարգացել նրա գեղարուեստական տաղանդը. այդպիսի անհատականութեան ազդեցութեամբ են ծրնունդ ստացել նրա երկերը, որոնցից իւրաքանչիւրը մի նոր տենդենցիա է արծարծում:

Վերցնենք օրինակ նրա վերջին դրաման—«Wenn vir Toten erwachen» (եթէ մենք յարութիւն առնենք): Այդտեղ գլխաւոր հերոսը պրօֆէսոր Բուբեկն է և դրամայի ամբողջ ֆարուլան նրա «եսի» շուրջն է պտտւում:

Բուբեկ չնորհալի քանդակագործ է, Նա ուզում է մի բնորոշ արձան շինել, որ պիտի պատկերացնէ յարութեան օրը և համալսարհային հոշակ պարգեւէ իր հեղինակին: Նա այդ խորհրդաւոր արձանի համար էմբլեմա է ընտրում գեոահաս կոյսի անարատ գեղեցկութիւնը: Նա աղքատիկ ընտանիքից դուրս է քաշում չքնաղ Իրենէին և համաձայնեցնում է մօզիլի դեր կատարել:

Անցնում են երկար ու ձիգ ամիսներ... Բուբեկը ամբողջ ժամերով ամենայն աշխրջութեամբ զննում է Իրենէի մերկանդամ մարմինը և մարմարիոնի վրայ ընդօրինակում նրա գեղեցկութիւնը...

Արձանը պատրաստ է, քանդակագործի տենչանքն իրականացած: Նա յուզուած կերպով սեղմում է Իրենէի ձեռքը և բացականչում.

—Շնորհակալութիւն, Իրենէ, անկեղծ շնորհակալութիւն... Այս բոլորը ինձ համար մի երջանիկ միջնադէպ էր, որ անցաւ...

Բայց այդ շնորհակալութիւնը անսպասելի հետեանք է ունենում: Իրենէն հեռանում է ընկճուած ու վշտացած և հետեւեալ օրը անհետանում է առանց մի որ է տեղեկութիւն թողնելու: Բուբեկն սկսում է որոնել, այս ու այն կողմ, հարց ու փորձ անել, բայց իզուր: Իրենէն չը կայ ու չը կայ...

Անցնում են տարիներ: Բուբեկն ամուսնանում է մի ինչ-որ օրիորդ Մայիայի հետ: Սկսում է ամուսնական մոնոտօն կեանքը: Բայց չը կայ սէր, այն կրակոտ սէրը, որ ընդունակ է տաղանդներ կրթել:

Հանգչում է Բուբեկի ստեղծագործող ոյժը. նա դառնում է կասսէր ու ծածկամիտ: Բայց կեանքից դժգոհ է և Մայիան:

—Արնօլդ, ասում է նա իր ամուսնուն, չէ որ ամուսնանալիս դու ինձ խոստացար բարձրացնել վերև—մինչև սարերի գագաթը և ախտեղ տալ ինձ աշխարհի բոլոր փառքերը: Հապառուր են դրանք:

—Այո, պատասխանում է Բուբեկը, ես խոստացայ, բայց դու ընդունակ չես վերև բարձրանալու, ընդունակ չես փառքերի միտքն ըմբռնելու...

Եւ իսկապէս Մայիան գաղափար չունի գեղարուեստի մասին, չի հասկանում իր ամուսնու ձգտումները...

Ահա այդպիսի պայմաններում նորից յայտնւում է Իրենէն և յեղափոխութիւն առաջացնում ձանձրացած ամուսինների կեանքում: Նրան տեսնելուն պէս Բուբեկը յիշում է անցեալ անուշ օրերը և բուռն ցանկութիւն է զգում այդ անցեալը վերադարձնելու, յարութիւն տալու:

Իրենէն դառնացած սրտով բաց է անում իր յանկաւրճակի անհետանալու պատճառը.

—Ես մեռած եմ այն ըոպէից, ասում է նա, երբ դու մեր ամբողջ անցեալը միջնադէպ համարեցիր... Այն ժամանակ առտելութիւնը բռնկուեց իմ մէջ, առտելութիւն դէպի գեղարուեստագէտը, որ անհոգ կերպով օգտուեց իմ մարմնից, իմ դեռափթիթ հասակից, որ գողացաւ իմ հոգին ու սիրտը և երբ նպատակն իրականացած էր, ինձ դէն չսպասեց իբրև մի անպէտք իր... Դրանից յետոյ ես հրապարակ հանեցի իմ գեղեցկութիւնը փող վստատելու համար. ես մերկանդամ դուրս եկայ իբրև կենդանի պատկեր, ես խելահաս արի շատ տղամարդկանց և վերջն ամուսնացայ նրանցից մէկի—մի ամերիկացու հետ, բայց նա ինքնասպանութեամբ իր կեանքին վերջ դրեց... Ես երկրորդ անգամ ամուսնացայ մի հանքատէր ռուսի (Սատով) հետ, բայց նրան էլ ինքս սպանեցի այն սուր դանակով, որ միշտ մօտս եմ պահում... Ես ունեցայ երեխաներ, բայց բոլորին էլ սպանեցի...

Այդ դառն խոստովանութիւնից յետոյ Բուբեկը յայտնում է, որ այսուհետև նրանք միշտ անբաժան պիտի մնան, որ նրանց կեանքը մի ուղիով պիտի ընթանայ:

—Իրենէ, ասում է Բուբեկը, դու նորից պիտի բաց անես իմ հոգին ու սիրտը, որոնց բանալին միայն քո ձեռքումն է գտնւում...

Այդ ամբողջ իրողութիւնը լսելով, Մայիան ուրախութիւնից բացականչում է.

—Ես ազատ եմ, ազատ.

Գերութեան ժամն անցաւ...

Ես ազատ եմ, թոչնի պէս ազատ...

Նա փառքիկ սիրախաղ է սկսում կալուածատէր Ուլֆհէյմի հետ...

Բուբեկն ու Իրենէն գիշերային ժամադրութիւն են նշա-

նախում անտառում, սարի վրայ: Այստեղ նրանք նորից խօսում են ապագայի մասին:

— Ես մեռած էի, ասում է Իրենէն, բայց յարութիւն առայ, որոնեցի և դտայ քեզ, բայց դու էլ, ամբողջ կեանքն էլ մեռելութիւն էք ներկայացնում...

— Ուրեմն թող գէթ մի անգամ կեանքի բարձրունքը հասնենք և ապա նոր մեր գերեզմանն իջնենք, պատասխանում է Բուբեկը:

Նրանք բարձրանում են սարի գագաթը, մառախուղից ազատուելու, պայծառ լոյս տեսնելու համար: Անցնում է մի բուպէ ևս... Սարաժայտի գագաթից ցած է գլորւում ձեան ահագին հիւսուածքը, իր հետ անդունդ տանելով Իրենէին և Բուբեկին:

Իսկ սարի այն կողմից հնչում է Մայիայի երգը՝ «Ես ազատ եմ... ես ազատ...»:

Ինչպէս տեսանք, այս դրամայում էլ Իրենէն հաւատարիմ է մնում իր տաղանդի յատկանիշին, այսինքն իր հերոսներին մօտեցնում է երանաւէտ աշխարհին և իսկոյն գերեզման գլորում...

Ե. ԹՈՓՉԵԱՆ